

ХІІ.

Світогляд. Забобони.

ЯК ДІЗНАТИСЬ до світогляду народа, до його переконаннів, що вироблені здавна і з часом переходили від роду до роду? Люди ріжні; життя у їх не однакове: одні живуть попросту на селі по батьківських хатах, другі вештаються по світу поміж усяким громадянством, поміж чужинцями, салдатами—москалями, жидами крамарями, багато де-чого побачуть і почують на чужині та позаносять до-дому. Свое рідне й чуже займане так попереплутано, що й розібрати важко, коли та як що пішло; але все ж таки треба зазначити, що чуже тільки тоді прилучається до свого, коли воно відповідає народньому почуттю, а через те, що узято від чужинців, привлащається, робиться своїм рідним і цілком входить в народне життя.

Зрозуміло, що коли ми бажаємо дізнатись до світогляду найблизчого до нас люду на Слобожанщині, то повинні шукати підхожі до того слободсько-українські джерела, такі оповідання, казки, пісні, прислів'я, звичаї, які позаписувані в Харківщині ретельно народньою мовою. Річ складна. Підручний матеріал занадто пороскиданий і занадто дріб'язковий; його треба збирати по крихті, складаючи одну до одної.

Перше питання, звідкіль пішли наші люди—українці, або, як вони часто сами себе звать, «хохли», зрозуміло, без того ворожого презирства, яке уживають з цією етнографичною назвою їх старші брати—великоросіяне. Мос-

калі, напр., вигадали казку, що на «хохлѣ чортова голова», бупім то апостол Петро побачив, що «хохол» б'ється з чортом, розгнівався і позрубував їм голови, але милосердний Господь приказав йому понадівати їм голови знов, а Петро поспішивсь та й переплутав голови: на чорта надів «хохлацьку», а на «хохла» — чортову. Таким здається великоросам їх «менший брат». Ця ворожа казка зайшла навіть в Харківщину і инколи «малороси» її розказують сміху ради, не почуваючи й не помічаючи тут гостро ворожого глузування над ними самими.

В Харківщині є инше оповідання про походження українського народу, яке, здається, й складено в нашому краєві. Йшов по полю Христос і св. Петро, а на зустріч їм їде весілля з п'яних мужиків, — кричать, співають, лаються, звісно, п'яні люди. Побачив один Христа й Петра та й гукнув до них: «Чого ви вештаєтесь? Робили б краще хліб, а не тинялись без діла по світу!». Св. Петро й каже Христові потихеньку: «З цього будуть українці, що весь свій вік хліб будуть робити». Далі як гукне з воза другий: «Чого ви тут ходите? Бач, і чобіт на вас нема. Хоч би ходаки (лапті) сплели, а то волочаться, де весілля їде». А Петро знов потихеньку каже Христові: «Від цього чоловіка підуть москалі — лапотники». Далі на возі ще один щось хотів крикнути, та тільки з-п'яну і протяг — ве! ве! Христос так і зробив, що від першого пішли українці — хлібороби, від другого москалі — лапотники, а третього він обернув у відмеда і від нього пішли відмеді ¹⁾).

Українець бажає до усього дійти своїм розумом, хоче бути запевненим, що річ обміркована ґрунтовно.

¹⁾ *Ивановъ, Изъ области малор. нар. легендъ, в «Этнографич. Обзоръ» 1890 р., № 4, 93—94.*

Така риса морального його складу яскраво відбилась, напр., в колядці, як Христос і св. Петро сперечались, що більше—небо чи земля:

Господь каже, що небо більше,
А Петро каже, що земля більша.
—Ой, ти, Петре, Петре суперечнику,
Покличем ми та два янголи,
Нехай ізміряють небо і землю.
Як ізміряли, то і ізвірили ¹⁾.

Така щира допитливість—риса суто українська. Колядки такого ж змісту позаписувані в значнім числі не тільки в Харківщині, але, як свідчать про те величезні збірники пісень Чубинського та Головацького, існують вони і в Київщині, на Волині, в Галичині. Після обміру неба й землі янголами Христос і св. Петро (иноді св. Микола) точно дізнались, що земля більша, бо небо рівненьке, а на землі гори та долини,—світогляд старозавітний, на скільки дозволяє розмір і людське око.

На думку народа, просте добродійне почуття швидче можна знайти в серці убогого ніж багатого. Думка ця гарно відбилась в легенді про подорож Христа. Йшов якось то Христос і св. Петро, а на зустріч їм їде багач на бричці тройкою таких коней, що й не вдержиш—як змії летять. От св. Петро й каже: «Господи! попроси цього чоловіка, щоб він нас підвіз». — «О, св. Петре, такий не візьме», одповів Господь. «А може і візьме?» правив своє св. Петро. — «Просись, коли хочеш», сказав Христос. Порівнялись вони з багатцем, св. Петро й каже: «Підвези нас, чоловіче добрий!» — «Еге! Справте собі та й їздить». — «А що, я казав?» мовив Господь. «Дай же ти,

¹⁾ *Івановъ, «Этнографич. Обзор.» 1890 р., № 2, 111.*

Господи, каже Петро, щоб у нього пропало все хазяйство». — «Ні, св. Петре, він не мій, він за багатство віддався лукавому». Йдуть вони далі, а на зустріч їм іде на гору ще на молодих бичках чоловік, не їде, а веде їх, бо вони ще неуки, не знають ні соб, ні цабе! Св. Петро й каже: «Давай, Господи, попросимось, може цей підвезе». — «Проси, цей підвезе.» «Земляче, підвези нас!» — «Сідайте, люди добрі!». Сіли й доїхали, де дорога їх розходилась ¹⁾).

Життя людини залежить від багатьох обставин, здебільшого таких, що стоять по-за межами сили та спроможності окремої людини, яким хочеш чи не хочеш, а коритись треба. З суто наукового реального погляду має велику вагу спадщина від предків, шкідлива від хворих на сухоти або алкоголичних, що відбивається потім кепсько на почуваннях тілесних і духовних, викликає дегенератів, злодіїв, божевільних, жорстоких.

Народ теж здавна закріпив, що люди часто-густо родяться з долею або недолею, з нахилом до розуму, працьовитості і усякого добра, або з нахилом до нікчемного життя, крадіжок, лінивства й недбальства. Тільки впливи спадщини та нещасливі обставини життя він здавна тлумачить містично, і тільки наука допоможе йому вибратись із старої таємної містики на шлях розуміння життя. По народньому світогляду, як відбився він у величезному числі казок, приказок, пісень, прислів'їв, життя людини залежить від того, де і коли вона народилась, які куми брали, як піп охрестив і т. ин.

А я хлопець нещасливий, Чи я в полі хрестився.

Чи я в лісі родився, Ой, чи в лісі, чи в полі,

¹⁾ *Івановъ*, Етнографич. Обзоръ 1890 р., № 2, 150.

Не дав мені Господь долі. Чи така баба брала—
Чи такі куми прийшли— Щастя-долі не вгадала.
Щастя-долі не принесли,

Такі пісні поширені по всій Україні, не тільки на Слобожанщині, і висловлений погляд на щастя-долю загальний для усього народу.

Світогляд народа виявляється не тільки з величезної безлічи його пісень, казок, прислів'їв, а також в його мистецтві, в різьбярстві, в будівлях, в орнаменті, в вишивках та мережках, нарешті в його звичаях, в почуттях і розумінні правничім що правда і що кривда, прикладаючи їх до окремої особи, до громадянства, до держави.

Залишимо—бо матеріялу занадто багато—загальні погляди народні на світ і людей, коли і як почався світ, звідкіль пішли люди і як вони жили в старовину, про небо, сонце, місяць, грім і блискавку, про звірів і рослини і т. ин. Матеріялу, кажемо, безліч, здебільше сирого, мало розробленого з наукового погляду. Кожна українська губернія вже має величезні й просторі етнографічні описи. Харківщина має численні збірники Петра Іванова та його однофамільця Василя Іванова,—ціле море усяких описів і фактів. Треба зауважити, що фольклорний матеріял—казки, пісні і т. ин. має в собі стільки відбитків літературної й побутової старовини, що може через край заповнити усяку етнографічну працю і навести на безліч наукових питань про сусідні впливи, літературні джерела, торгові й промислові зв'язки з закордонними народами—що в своїх наслідках зовсім виводить за межі Слобожанщини.

Залишаючи, таким чином, широкі загальні фольклорні завдання, все ж таки треба хоч коротко де-що виді-

лити і розглянути в обставинах та умовах місцевого слобожанського життя.

Народне правознавство складається із старих і нових місцевих впливів в ріжноманітні рамки місцевого звичаєвого права. Головним джерелом для ознайомлення зі звичаєвим правом є волостний суд. На постанови сільських суддів стали звертати увагу лише з 60-х років XIX в. Для правобережної України багато попрацювали Павло Чубинський та професор Кістяковський. Чубинський переглядів більше 500 книг волостних судів і витяг з них до 1000 постанов, а професор Кістяковський обробив їх науковим ладом. Потім цим шляхом пішло багато інших вчених. Що до Харківщини, то відносно неї багато зробили Андрій Шиманов, що розбірався здебільшого по земельних справах, по займанщині за старі часи, а теперішнім часом в напрямі звичаєвого права в Харківщині працювали М. С. Илларіонов, В. В. Іванов і Д. П. Міллер — знавці старого й нового українського права в містах та селах. Якушкин склав величезний показчик численних статтів і розвідок по народньому звичаєвому праву, і в цім показчику дано багато місця й Україні, мимохідь і Слобожанщині; тут є про наслідування майна, про придане, про сімейні поділи, про кари і т. ин. Покійний Д. П. Міллер писав про старі суди на Україні — міські, земські та підкоморні, як складались вони в XVIII в. М. С. Илларіонов звернув увагу на постанови волостних судів в харківському повіті в 1893 р. що до права наслідування майна жінками, дочками, синами, удовами, приймаками, махучою, позашлюбними дітьми і т. ин. В постановах волостних суддів відбився не тільки писаний закон, а й почуття правди та справедливости, яке має український нарід взагалі; напр., коли чоловік помер, а родина його

бідна, то вдова йде до батька тільки зі своїм приданим, а коли сім'я заможна і жінка прожила з чоловіком років десять і допомагала йому в господарстві, то їй окрім її приданого (в слоб. Липнях) виділено частину рухомого й нерухомого майна небіжчика, але садиба мусила перейти у власність рідні її чоловіка¹).

В ґрунті народнього світогляду лежить трудове життя, праця, головним чином хліборобська. Джерелом майна повинна бути праця: «як віл да коса, дак і грошей кіса». Основуючись на такому погляді, нарід за давніх часів проводить велику різницю між власністю земельною та власністю лісовою. Право на земельну власність святе для того, хто обробляє землю власними руками, а ліс—лісів було колись багато—це вже инша річ, він наче сам собою росте; в старовину на ліс дивились навіть, як на *bonum nullius*, таке добро, що Бог дав усім людям, на яке нема господаря,—заїхав і рубай, скільки тобі потрібно по хазяйству, щоб отопити оселю, або справити воза чи збудувати цілу хату. Через такий погляд лісам велика шкода, бо селянство й досі по своїй темноті зовсім не обраховує, що лісів зосталось обмалъ, що ліси мають велике значіння не тільки в хазяйстві, а й кліматичне—задержують в літку вохкість, бо на безліссі лихо від засухи і т. ин. Нічого такого не знають темні люди і руйнують ліси, не тільки панські, а ще більш свої ж громадські, напускаючи на зруби скотину пастиись, не турбуючись, скільки то вона витолочить, полама, погризе та знівечить молодняка і коли то той зіпсований молодняк ще підніметься завтовшки хоч би на дугу або голоблю.

Що до поля, то за старі часи до його не торкались;

¹) *Илларионовъ*, Обычное право, 1894 р., додаток 5.

земельна власність в межах особистого труда вважалась непорушною. Стоять собі копи в полі в негоду день, два, тиждень, і ніхто не візьме ні одного снопа; стоять по-над битими шляхами, по-над селами, і усе ціле. А теперішнім часом буває усяке, буває, що і копи ростягають в полі, та й заїздять до них з колесами на шинах, це б то господарі не бідні. Буває, що й вуліка на пасіці не долічуються, чого ніколи не було в старовину, бо пасіка—боже місце, і хіба тільки ведмідь добірався до вуликів, ласий до меду.

Поруч з працею йде родина—її перші головні підвалини—чоловік та жінка. Кожному господарю не можна обійтися без дружини. «Без хазяїна двір, без хазяйки хата плаче», каже народне прислів'я. Життя і праця йдуть двома тісно переплутаними поміж себе напрямками—чоловічим та жіночим, поділяються на чоловічі та жіночі. Подекуди це позначається, коли людина тільки що народиться: хлопчикові обрізують пупець на сокирі, щоб він був будовником життя, а дівчинці—на гребні або днищі, щоб була доброю пряхою.

Як тільки молодь піднялась на ноги, батьки й матері клопочуться, щоб їх спарувати, одружити, щоб парубок недовго гуляв, не зледащів. Коли ще у нього з'являється нахил до піяцтва та розбишацтва, то мерщій шукають йому жінку, щоб зв'язати його ланцюгом родинних обов'язків. Вибірають не стільки по виду, скільки по роботі. «Жінка хоч корова, аби була здорова»; «як сорочка біла, то і жінка мила». Але примусу не буває, і парубок і дівчина тепер вільні братись по своїй уподобі. Дівчина пильнує швидче вийти заміж, бо дома на пристаркувату дочку дивляться скоса. «Хоч за вола, кажуть, аби дома не була».

Перша в житті спілка—це чоловік та жінка. По народньому світогляду ця спілка найкраща: «добра спілка—чоловік та жінка»; вони роблять для себе й для дітей, а коли дітей нема, то й сумують, кому то полишать свій працею надбаний достаток. В старі часи бездітні здебільшого одписували свою худобу на церкви та на монастирі.

Ріжниця праці викликає різницю в правах на поділ майна. Сімейна робота звичайно поділяється на 1) чоловічу, 2) жіночу й 3) спільну працю.

Чоловіча праця—робити на полі, лагодити двір, вози, придбати дровець на зіму, змолотити й змолоти муки, доглядати коні, латати чоботи, лагодити віжки, черезсідельники.

Жіноча праця—засадити й полоти огород, варити обід і вечерю, пекти хліб, вибрати плоскінь, вимочити коноплі, напрати полотна, прати білизну, годувати дітей, доглядати птицю, мазати хату, всіх обшивати.

Спільна праця—збирати хліб на полі, молотити на току снопи, гребти сіно, складати стоги й копиці.

Звичайно, що ця ріжна праця буває часто переплутана. Чоловікові доводиться часом робити жіноцьку роботу, а жінці—чоловічу. За чотирі останні роки важкої війни з німцями та громадянського безладдя жіноцтву часто-густо приходилось приймати на себе усю роботу по господарству: і поле обробляти, і коні пасти, і за фурщика їхати.

На дітей дивляться, як на поміч, і бажають їх мати, особливо синів. В одній цікавій пісні парубок кохає молоду вдову, але з-за її дітей женитись не хоче, а вона йому на це відповідає:

Не журись, козаче,
Моїми дітками:

Ти підеш з косою,
Дітки з грабельками;

Ой, ти візьмеш косу	Будуть громадити,
Та будеш косити,	А я, молодая,
Дітки з грабельками	Обідать носити.

Чудовий по красі малюночок тихого та лагідного сімейного життя.

Хліборобство вимагає великої праці і міцних рук. Через те на Україні сини в більшій ціні ніж дочки, що виразно відбилось в прислів'ї: «Один син—не син, два сини—півсина, три сини—ото тільки син». Дочка—до-часний гість в хаті; вона мусить вийти заміж, але поки вона у батька-матері—її бережуть і голублять, як любу дитину, бо ніхто не знає, яка її доля спіткає. З приводу цього українці склали чудові пісні. Напр.:

А дівочкам уся воленька:
За юпочку та на вуличку,
За намистечко та на містечко,
За віночок та у таночок.
А жіночкам та нема волі:
У запічку та воркун ворчить,
У колисці та дитя кричить,
Під порогом та свиня хрючить,
А в печі та горщик біжить.
Дитя каже: «похитай мене!»
Горщик каже: «помішай мене!»
Свиня каже: «погодуй мене!»
Воркун каже: «поцілуй мене!» ¹⁾

* * *

Темна сторона в житті народа—численні забобони, уламки старої демонології, повір'я про чортів, відьом, упирів, уроки (зглаз) і т. ин. Поміж забобонів є дуже шкідливі; часом вони виринають по селах і доводять

¹⁾ Чубинській, Труды этногр.-статистич. экспед., VI, 35.

темних людей до гріха та до тюрми. Так, напр., кажуть, що не треба тушити пожежу, коли пішов він від блискавки—це я чув, напр., в слоб. Боромлі на Охтирщині від старого, поважного, грамотного чоловіка; були вказівки і в часописах на таке ж саме повір'я в зміївським повіті ¹⁾, в білгородським повіті ²⁾.

Під самим Харьковом була в 1886 р. така чудна подія: якийсь дурний парубійка з Основи (передмістя Харькова) може з-п'яну наплів, що до нього повадилась ходити відьма, і мало не все село з урядником на чолі рушило ловити капосну відьму ³⁾.

Въ тім же 1886 р. в Охтирці, коли в літку не було довго дощу, люди розкопали на кладовищі могилу утоплениці і вбили їй де-кілька колів ⁴⁾.

Хіба не дивно, що в 1894 р. в багатій слободі Мерефі, в 30 верстах від Харькова, волостний суд розбирав справу про бабу, до котрої ніби то літав змії ⁵⁾.

В слоб. Боромлі років десять тому назад парубки розкопали могилу і вирізали з покійника лою на свічку. Є шкодливе повір'я про мертву руку, що коли з неї зробити лойову свічку, то в ночі можна красти в кожній хаті, усі спатимуть, була б тільки свічка з лою мертвяка. Така дурниця, а справа тяжка, карна, і безглузких темних парубків засуджено в Сибір на поселення.

В 1896 р. така ж сама справа розглядалась в Острогожському карному суді ⁶⁾.

Багато, занадто ще багато темноти на Слобожанщині і велика потреба в науці та в школах.

1) „Южный Край“ за 1882 р., № 565.

2) „Харьк. Губ. Вѣдом.“ за 1886 р., № 152.

3) Іб., № 142.

4) Іб., № 159.

5) „Южный Край“ за 1894 р., № 4497.

6) „Харьк. Губ. Вѣд.“ за 1896 р., № 146.

2-й випуск.

Культурно-Історична Бібліотека

під ред. Проф. Д. І. БАГАЛІЯ.

□ □ □ □

№4

Проф. М. Ф. СУМЦОВ.

СЛОБОЖАНЕ

Історично-
Етнографічна
Розвідка.

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА

М. 53005
1917 348.

ВИДАВНИЦТВО „СОЮЗ“

Харківського Кредитового Союзу Кооперативів.

1918.

Харківський
Університет